

بررسی ضرورت تربیت شهروند پویا و ایده آل در نیل به جامعه‌ای پایدار و راهکارهای تحقق آن

مطهره پاکمهر^۱، علی پاکمهر^۲

۱- دانشجوی کارشناسی، آموزش ابتدایی، دانشگاه فرهنگیان پردیس امام خمینی (ره) گرگان

pkmmotahare@gmail.com

۲- دکتری تخصصی زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان پردیس‌های آیت الله خامنه‌ای و امام خمینی (ره) گرگان

alipkm1353@gmail.com

چکیده

اهمیت موضوع تربیت، به ویژه تربیت شهروند پویا، در دستیابی به توسعه پایدار بر کسی پوشیده نیست و تاثیر شگرف آن در سطح ملی و جهانی غیر قابل کتمان است. اما دنیای پیچیده کودک و جامعه گسترده اطراف او؛ رسیدن به چنین جامعه استاندارد و ایده آلی را بسیار دشوار می‌سازد و انتخاب سبک و روش تربیتی در چنین شرایطی، بسیار حائز اهمیت است. از این رو نگارنده در این پژوهش به بررسی اهمیت آموزش اصول شهروندی، مبتنی بر آرمان‌ها و ارزش‌های جامعه و نیز نحوه آموزش آن به دانش آموزان مقطع ابتدایی، پرداخته است. این تحقیق به صورت کیفی و با روش فراترکیب انجام شد که تلفیقی از مطالعه کتابخانه‌ای و بهره گیری از مقالات علمی بوده؛ و نویسنده در این مقاله در صدد ارائه راهکارهای جدید از این زاویه تربیتی بوده است. با مرور ادبیات تحقیق، این نتیجه حاصل شد که: زمانی شهروندان یک جامعه در فعالیت‌های فردی و اجتماعی از پویایی لازم و مشارکت بهینه برخوردار هستند که ابتدا جایگاه و رسالت خود را در جهان هستی بیابند، سپس به شایستگی‌های پایه و مجموعه‌ای از صفات و توانمندی‌های فردی و اجتماعی دست یابند. در راستای تحقق این مهم، دست اندرکاران سازمان آموزش و پرورش، به ویژه معلمان مقطع ابتدایی می‌بایست روش‌های آموزشی و تربیتی را اتخاذ نمایند که دانش آموزان در کنار علوم مختلف؛ با حقوق و وظایف شهروندی خود به عنوان عضوی از جامعه بشری آشنا شوند و مطابق با معیارها و ارزش‌های جامعه در زمینه ملی، سیاسی، اجتماعی و جهانی مشارکتی فعال و اثرگذار داشته باشد.

واژگان کلیدی: تربیت شهروندی، شهروند پویا، دانش آموزان، معلمان، آموزش و پرورش.

۱- مقدمه

فلسفه تشکیل هر نهاد یا سازمانی پاسخگویی به نیازهای معینی از جامعه می‌باشد و نظام آموزش و پرورش نیز از این رو شکل گرفته که شهروندانی موثر و فعال را متناسب با نیازها و ارزش‌های اجتماعی تربیت و تحویل جامعه نماید (دهدار، ۱۳۹۷، ص ۱)؛ از آنجایی که آموزش و پرورش در جایگاه قلب توسعه جوامع قرار دارد، باید همواره نگاهی به آینده داشته باشد. به گونه‌ای که بتواند شرایط زندگی در سال‌های آینده را تحلیل نماید؛ مشکلات، نیازها، مقدرات و محدودیت‌ها را فهرست کند و در برنامه ریزی فعالیت‌های آموزشی خود به این نکات توجه ویژه‌ای داشته باشد و توانایی‌هایی در دانش - آموزان ایجاد کند که بتوانند از فرصت‌های آینده بهتر استفاده نموده و برای حل مشکلات و نیازهایشان چاره اندیشی نمایند (احمدی زاده زهدائی، دهدار، عالی شیرمرد، ۱۳۹۶). هدف اصلی از تربیت دانش آموزان به عنوان شهروند فعال، آماده سازی آن‌ها برای مشارکت بهینه در فرایندهای تصمیم گیری اجتماعی و توسعه جامعه می‌باشد. این نوع تربیت به دانش آموزان امکان می‌دهد تا مسئولیت‌پذیری، انگیزه اجتماعی و اخلاقی، مهارت‌های ارتباطی و همکاری را تجربه کنند و در جهت بهبود و توسعه جامعه به صورت فعال و مستمر عمل کنند (اسلامی فارسانی، ۱۴۰۲، ص ۲). با توجه به موارد فوق، پژوهش حاضر قصد دارد به بررسی ضرورت تربیت شهروندانی پویا و فعال در مدارس ابتدایی و نحوه‌ی آموزش به آن‌ها بپردازد.

۱-۲. پیشینه تحقیق

به دلیل ضرورت پژوهش و تحقیق در حوزه‌ی تعلیم و تربیت شهروند ایده آل و فعال، انتشار کتاب‌ها و مقالات پژوهشی و مستند رو به افزایش است؛ که هر کدام به نوعی می‌توانند در تقویت مولفه‌هایی نظیر دانش شهروندی، احترام به حقوق فردی، حفظ هویت و فرهنگ ملی، اهتمام در توسعه منابع ملی و... موثر باشند. به عنوان نمونه می‌توان به این آثار اشاره نمود:

- هیتی، خلیل. (۱۳۹۸). اصول شهروندی در فرهنگ ایرانی. تهران: اشتیاق نور.
- پرنده، رضوان. (۱۴۰۲). مهارت‌های تربیت شهروندی. رودهن: مهد پژوهش.
- دهکردی، حسین. (۱۳۹۲). صد و چند نکته فرهنگ شهروندی به زبان خیلی خیلی ساده. اصفهان: آیین فرزانی.

۳-۱. مفهوم شناسی

الف) تربیت: در لغت به معنای پرورش دادن (معین، ۱۳۸۴، ص ۳۵۱) و در اصطلاح فرایندی تعالی جویانه، تعاملی و تدریجی می‌باشد که بر اساس آن دانش آموزان می‌بایست به شایستگی‌های پایه و مجموعه‌ای از صفات و توانمندی‌های فردی و جمعی دست یابند (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۰).

ب) شهروند: فردی است که در ساختار اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی در جامعه حضور داشته و در سایه همزیستی، تعامل داوطلبانه و تلاش همگام در نیل به سعادت دنیوی و اخروی خود و دیگر افراد جامعه موثر است (پرنده، ۱۴۰۲).

ج) تربیت شهروندی: ترکیبی از دانش، مهارت‌ها، مفاهیم، ارزش‌ها و نگرش‌ها می‌باشد که فرد را به مشارکت در تعلقات ملی، اجتماعی، سیاسی و جهانی ترغیب می‌کند (فاتحی، فیاض، بهشتی، بلند همتان، ۱۳۹۸).

۲- روش شناسی

روش این پژوهش به شیوه مطالعه کتابخانه‌ای و استفاده از سایت‌های معتبر علمی است. همچنین مقالات پژوهشی و علمی معتبر جمع آوری و مورد مطالعه قرار گرفته و پس از بررسی تحلیلی و انتقادی نظرات متخصصان این حوزه، فیش برداری موضوعی انجام گرفته است.

۳- بحث درباره یافته‌ها

۳-۱. بررسی تربیت شهروندی و نقش معلم به عنوان برجسته‌ترین الگوی اخلاقی در امر آموزش از دیدگاه اسلام

ویژگی‌های یک شهروند مسلمان در حوزه تعاملات اجتماعی و تربیت شهروندی بدون شک حول محور کلیدی و بسیار مهم توحید محوری، قرب الهی و کرامت ذاتی انسان است (فاتحی و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۷)؛ مانند صلح طلبی، وحدت، احترام به عقاید دیگران، خودآگاهی، مسئولیت پذیری و حساسیت نسبت به وقایع جامعه، مشارکت جویی و امانت داری (فاتحی و همکاران، ۱۳۹۸). در واقع هدف از تربیت شهروندی در تعلیم و تربیت اسلامی این است که زمینه دستیابی آن‌ها را به شناخت معتبری از جایگاه و رسالت خویش در جهان هستی فراهم کند و آنان را به اصلاح موقعیت هستی شناختی خود از طریق تحقق عدالت در خویش و گسترش روابط عادلانه و خالصانه با دیگران، تشویق نماید.

در تحقق این مهم، نقش و جایگاه معلمان به دلیل ارتباط نزدیک و نفوذ زیادی که در دانش آموزان دارند، بسیار حائز اهمیت می‌باشد. از دیدگاه اسلام رابطه یک معلم با شاگرد یک رابطه معنوی است، چون معلم با روح و جان کودک در ارتباط است و با پایبند بودن به اصول و ضوابط اخلاق در جریان روند آموزشی که بر عهده اوست می‌تواند بزرگ‌ترین خدمت را به جامعه خویش عرضه کند (موسوی نیا و صفار حیدری، ۱۳۹۱، ص ۱). از بین افرادی که در نهادهای آموزشی دست اندرکار تعلیم و تربیت هستند، آموزگاران مقطع ابتدایی نقش ویژه‌ای در شکل گیری شخصیت دانش آموزان و به طور کل در تربیت آن‌ها به عنوان شهروندی فعال و پویا دارند. بنابراین قدم اول از جانب یک معلم در پرورش و تربیت شهروندان موثر و کارآمد برای جامعه، الگوی شهروندی فعال می‌باشد که باید در اعمال و رفتار خویش نمایان سازد.

۳-۲. راهکارهای آموزش مولفه های شهروند فعال به دانش آموزان

مدرسه بهترین مکان برای احراز و استقرار ویژگی‌های شهروندی در کودکان می‌باشد؛ از این جهت که زمینه‌های لازم برای کسب تجربه و برطرف کردن نیازهای فردی، خانوادگی و اجتماعی دانش آموزان را فراهم می‌نماید و آن‌ها را برای زندگی در اجتماعی بزرگ‌تر در سطح ملی و جهانی آماده می‌کند.

با توجه به مقدمات و مبانی نظری، به تعدادی از ویژگی‌های شهروند فعال و روش‌هایی که می‌توان به منظور آموزش آن‌ها در مدارس ابتدایی اجرا کرد، می‌پردازیم:

الف) مهارت ارتباطی موثر: ۱- مکان نشستن کودک در کلاس درس در هر دوره عوض شود. این کار به دانش آموزان کمک می‌کند با افراد بیشتری تعامل داشته باشند و یاد بگیرند چطور با اطرافیان خود سازگار شوند. ۲- راه دیگر انجام بازی ایفای نقش است که دانش آموزان را ترغیب می‌کند در مورد نحوه رفتارشان در موقعیت‌های خاص، عمیق‌تر بیندیشند (واحد آموزش، ۱۴۰۲).

ب) تفکر انتقادی: تفکر انتقادی بدین معنا است که افراد نتیجه‌گیری‌هایی داشته باشند که با ملاحظه و عینی‌گرایی به دست آمده‌اند و صرفاً هر اطلاعاتی را به صورت خام مصرف نکنند (مجله فرادرس، ۱۳۹۶). در حقیقت افرادی که مهارت تفکر انتقادی دارند، تمایل بیشتری به پذیرا بودن و درک وقایع دارند. به منظور تقویت این مهارت در دانش آموزان می‌توان از روش‌های نوین تدریس به خصوص تدریس مشارکتی و بازی گروهی بهره برد. برای نمونه در بحث گروهی، دانش آموز یاد می‌گیرد ضمن احترام به نظرات هم کلاسی‌هایش با آن‌ها به بحث و گفتگو بپردازد و نظرات خود را برای موفقیت گروه مطرح کند. همچنین می‌آموزد که در گروه دارای حقوق و وظایف خاصی است و چنانچه آن وظایف را به درستی انجام ندهد، نه تنها گروه بلکه خود نیز ضرر خواهد کرد (باهوش فاردقی، ۱۳۹۷). این روش در تقویت مسئولیت‌پذیری و مشارکت جویی دانش آموزان نیز تاثیرگذار است. از طرفی در بازی‌های گروهی که زیر نظر معلم انجام می‌شود، دانش‌آموزان می‌توانند از طریق آزمون و خطا، مهارت تفکر انتقادی خود را به چالش بکشند و ارتقا دهند.

همچنین معلمان باید دانش آموزان را تشویق به سوال پرسیدن کنند؛ زیرا نه تنها دانش آموزان یاد می‌گیرند که چگونه مسئله و مشغله خود را بازگو کنند، بلکه در تشخیص اطلاعات یا ادعاهای نادرست و همراه کننده نیز مهارت بیشتری کسب می‌کنند (مجله سلامت روان دکتر بهشتیان، ۱۴۰۳).
ج) مسئولیت‌پذیری: معلمان می‌توانند برخی از وظایف کلاس یا مدرسه را به دانش آموزان بسپارند؛ مانند مدیریت وسایل، مبصر کلاس بودن، همیار معلم بودن و... (بهترین کودک، ۱۴۰۲).

د) وطن دوستی: در جهت تحقق این حس در دانش آموزان، باید ارزش زبان و ادبیات سرزمینمان را به آنان نشان داده و آن‌ها را با تاریخ غنی کشورمان آشنا کنیم. همچنین دانش آموزان ما باید ظرفیت جغرافیایی و طبیعت بکر ایران را بشناسند و در حفظ محیط زیست و منابع طبیعی کوشا باشند. در نتیجه حس میهن دوستی و وطن پرستی در آن‌ها شکل گرفته و تقویت خواهد شد.

ه) حق طلبی و عدالت خواهی: عقاید، خرافات و باورهای زیادی در بستر جامعه وجود دارند که بسیاری از اعمال و رفتار افراد جامعه را تحت شعاع قرار می‌دهند. معلم می‌تواند از دانش آموزان بخواهد که در مورد آن‌ها فکر کنند و سپس نظرات خود را بازگو کرده و با یکدیگر مناظره کنند (گزین، بی تا). به عنوان مثال، ضرب المثل‌های زیر می‌توانند دست مایه‌های خوبی برای مناظره باشند:
دارندگی و برازندگی؛ خواهی نشوی رسوا، هم‌رنگ جماعت شو و...

و) قانون مداری: بعد از خانه، کلاس درس بهترین مکان برای تعلیم قانون‌پذیری و قانون مداری به دانش آموزان است. ایجاد قوانین در حوزه‌هایی مثل صحبت کردن، خوردن و نوشیدن، امنیت، دارایی و دیگر فعالیت‌های کلاس (دهدار و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۵) و آشناسازی دانش آموزان با حقوق و وظایف خود به عنوان عضوی از مدرسه، در این خصوص بسیار تاثیرگذار و ضروری می‌باشد.

از طرفی می‌توانیم آن‌ها را در قانون گذاری نیز شرکت دهیم؛ توسعه رفتارها و عادات شهروندی نه تنها نیازمند توسعه آگاهی و دانش مربوط به آن است بلکه نیازمند تمرین عملی و پرورش افراد در راستای این امر مهم نیز می‌باشد. به همین جهت در بسیاری از مدارس ابتدایی انجمن‌ها و شوراهای دانش آموزی شکل می‌گیرند که در آن‌ها قوانین و مقررات مدرسه از لحاظ مناسب بودن، معنادار بودن و سادگی در اجرا، بررسی و پایه گذاری می‌شوند (دهدار و همکاران، ۱۳۹۷).

۴- نتیجه گیری

شکل گیری شخصیت، هویت و جوهره‌ی وجودی انسان به عنوان عضوی از جامعه بشری؛ بی شک حاصل تعامل انسان با جامعه و روابط و مناسبات اجتماعی او در طول زندگی می‌باشد؛ ورود به مدرسه و فضاهای آموزشی و به تبع آن کسب اولین تجربیات عاطفی و روابط اجتماعی؛ در شکل گیری شخصیت و استعدادهای بالقوه درونی او، نقش مهم و اساسی دارد؛ لذا اهمیت مسئله تربیت و پرداختن به زوایای مختلف آن را دو چندان می‌کند. از این رو کسب آگاهی و شناخت ارزش‌های اخلاقی جامعه و حقوق و وظایفی که شهروندان نسبت به یکدیگر دارند، گامی موثر و ضروری در شکل گیری جامعه‌ای سالم، پویا و مسئولیت پذیر می‌باشد. بی تردید بخش اعظم موفقیت در تربیت شهروند پویا و ایده آل در گرو روش‌های آموزشی و تربیتی می‌باشد که در مدارس به خصوص توسط معلمان مقطع ابتدایی صورت می‌گیرد. بنابراین ضروری است که دانش آموزان به موازات کسب دانش و دریافت اطلاعات و علوم مختلف؛ در حوزه مهارت‌های ارتباطی، همکاری در گروه‌ها، تفکر انتقادی، قانون گذاری و قانون مداری،

مهارت رهبری و حل مسئله، احترام به حقوق انسانی، همدلی و مساوات، عدالت خواهی، هویت ملی و... تقویت شوند. حاصل و ثمره تقویت این مهارت‌ها که نتیجه تغییر نوع نگاه معلمان به مقوله تربیت است؛ جامعه‌ای سالم، شاداب و شهروندی پویا و تاثیرگذار در سطح ملی و بین‌المللی خواهد بود.

پیشنهادهات

لازمه رسیدن به این پویایی، تاکید بر راهکارهایی نظیر: بازی‌های گروهی، نقش آفرینی در کلاس، مناظره، مشارکت در پروژه‌ها و رویدادهای مدرسه و... می‌باشد.

منابع و مراجع

- احمدی زاده زهدائی، عبدالجلیل، دهدار، مجتبی، عالی شیرمرد، عبدالله. (۱۳۹۶). رابطه برنامه درسی پنهان با تربیت شهروندی و عملکرد تحصیلی. تهران: نشر آذر فر.
- اسلامی فارسانی، نیلوفر. (۱۴۰۲). نقش معلمان در تربیت دانش آموزان به عنوان شهروند فعال. **ماهنامه پیاث شهر. ۵(۴۸)**، ۱۶۲-۱۷۰.
- باهوش فاردقی، علی. (۱۳۹۷). نقش و اهمیت مدرسه در تربیت شهروند فعال. **پنجمین همایش علمی پژوهشی از نگاه معلم**. میناب.
- بهترین کودک. (۱۴۰۲). روش آموزش مسئولیت پذیری کودکان در دوران مدرسه+فواید
- پرنده، رضوان. (۱۴۰۲). مهارت‌های تربیت شهروندی. رودهن: انتشارات مهد پژوهش.
- دهدار، مجتبی، سایگانی، لیلا، ارباب، اسماعیل، ارژنده، محمد، شاهکزی، حسین، رئیس، احمد. (۱۳۹۷). نقش مدارس در تربیت شهروند فعال و مولفه های آن. **فصلنامه پیام فرهیختگان. شماره ۱۲**، ۴۱-۵۰.
- سیمناد، واحد آموزش. (۱۴۰۲). آموزش مهارت ارتباط موثر در کودکان و معرفی چند بازی خوب برای تقویت آن.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی. (۱۳۹۰). سند تحول بنیادین آموزش و پرورش. تهران: نویسنده.
- فاتحی، فواد، فیاض، ایران دخت، بهشتی، سعید، بلند همتان، کیوان. (۱۳۹۸). تحلیل مبانی تربیت شهروندی از منظر آموزه‌های قرآن کریم. **پژوهش دینی. شماره ۳۹**، ۲۶۳-۲۳۵.
- گزین، فاطمه. پیشنهاداتی برای آموزش ظلم و عدل به کودکان و نوجوانان. مجله طلوع.
- مجله سلامت روان دکتر بهشتیان. (۱۴۰۳). عروش برای آموزش تفکر انتقادی به کودکان.
- مجله فرادرس. (۱۳۹۶). تقویت تفکر انتقادی با ۱۸ روش موثر.
- موسوی نیا، سیده فاطمه، صفارحیدری، حجت. (۱۳۹۱). بررسی نقش و جایگاه معلم به عنوان برجسته‌ترین الگوی اخلاق در آموزش از منظر اسلام.
- اخلاق و تاریخ پزشکی ایران. ۵(۹)**، ۱۰۴-۱۰۵.
- واحد پژوهش و برنامه ریزی انتشارات معین. (۱۳۸۴). فرهنگ فارسی معین. تهران: نویسنده.